

Kulturstyrelsen
H.C.Andersens Boulevard 2
1553 København V

adk@kulturstyrelsen.dk

København, den 13. april 2014

H Ø R I N G S S V A R

Vedr. ejendommen Nikolaj Plads 5, 1067 København K Matr. Nr 96, Øster Kvarter, København

Den 11. december har Det Særlige Bygningssyn udtalt sig om ophævelsen af bygningsfredningen på ovennævnte ejendom, der er opført i 1853-54 af arkitekt Peter Christian Hagemann.

Begrundelsen for fredningsophævelsen er, jf. brev af 20.12.13 fra Kulturstyrelsen, at Det Særlige Bygningssyn finder at husets fredningsværdier udelukkende knytter sig til facaden mod Nikolaj Plads og placeringen i dette gadeforløb, hvilket ikke er tilstrækkeligt til at fastholde fredningen.

Vi skal hermed protestere mod denne fredningsophævelse og i stedet foreslå at man ophæver fredningen på husets indre og gårdsiden, men fastholder fredningen som en partiel fredning af husets *gadefacader* og *tagfladerne mod gaden/pladsen*.

Begrundelsen for at bibeholde fredningen af selve facaden mod gaden/pladsen som en partiel fredning er at husrækken repræsenterer en unik og enestående arkitektonisk og kulturhistorisk helhed i Danmark. Arkitektonisk fordi den er en sjælden helstøbt repræsentant for den 'schinkelske senklassicisme' og kulturhistorisk fordi husene, her i årene omkring Folkestyrets og den fri forfatnings indførelse i Danmark, er et meget interessant eksempel på et etagehusbyggeri, der bevidst er forsøgt skabt ud fra en demokratisk tænkemåde. En slags etagehusenes parallel til 'Lægeforeningens Boliger'

Nikolaj Plads 5 indgår i en enestående kulturhistorisk og arkitektonisk helhed i dansk bygningskultur

Faktisk beskriver *fredningsbegrundelsen fra 1959*, at 'bygningen er et af hovedstadens bedste eksempler på bymæssig bebyggelse fra tiden omkring midten af forrige århundrede, da nye impulser fra europæisk storstadsbebyggelse begyndte at trænge ind i landet' argument nr. 1, for at fastholde fredningen af Nikolaj Plads 5 som en *facadefredning*, ret godt, og alligevel mangler det vigtigste:

Husrækken Nikolaj Plads nr. 5, 7, 9, 11 og 13 udgør rent faktisk en ret enestående, bygnings-historisk interessant, byggeteknisk værdifuld og arkitektonisk umistelig helhed i Københavns og Dansk bygningskultur.

Selv om Bygningsfredningsloven i dag ikke kan frede helheder, men kun enkeltbygninger, var begrundelsen for at operere med rene facadefredninger i 1918 – 1979, de såkaldte B-fredninger, at sikre og bevare bygningskulturelle helheder. Det var på mange måder en god og bekvem løsning, men det medførte store problemer med helheden i det enkelte hus. Derfor ophævede man alle B-fredningerne med et pennestrøg i 1979. Derved sikrede man fortsat de arkitektoniske helheder, som B-fredningerne bl.a. var sat i verden for at sikre. Helt tilbage fra 1980 til i dag nyfredes der fortsat ikke en bygning, uden at man kikker på og vurderer bygningens sammenhæng med helheden. For det netop fredningsbehandlede Lyngby Rådhus hedder det f.eks. i fredningsbegrundelsen, og de fleste andre nyfredninger har lignende begrundelser:

Lyngby Rådhus fremtræder markant set fra såvel den i forhold til rådhuset aksefaste Klampenborgvej som fra Stationspladsen. Den omgivende ældre bebyggelse slutter sig om rådhuset og underlægger sig med sin lavere højde dette.

Husrækken på Nikolaj Plads er dels bygget samtidigt af samme arkitekt (P.C. Hagemann (1810-1853)) og for samme bygherre (grosserer H. P. Lorentzen). Husrækken ligger dernæst markant ud til en plads, og udgør her en helstøbt, kunsthistorisk og arkitektonisk helhed.

Beskrivelsen til 'Fredningsophævelsen' nævner med kilde i 'København, før nu – og aldrig', 'Historiske huse i København', 'Danmarks Bygningskultur' og 'Danske Arkitekturstrømninger' at 'den stilistiske inspiration blev hentet fra udenlandske mønsterblade, bl.a. 'Hamburger Neubau'. Bygningens formsprog er typisk for den tids europæiske storbybebyggelse'.

Det er lidt af en underdrivelse. 'Hamburger Neubau' var ikke et 'mønsterblad', men et uhyre udbredt arkitektonisk værk, skrevet af tidens største, mest beundrede og efterlevede tyske og internationale arkitekt Karl Friedrich Schinkel (1781 – 1841), forbilledet for M.G. Bindesbøll, Herholdt og Dahlerup m.fl. Netop 'Hamburger Neubau' fra 1842 blev en fantastisk inspiration til bybygninger over det meste af Europa og har sat sit store præg på storbyer som Berlin, Wien, Paris, Barcelona og Madrid. I Danmark var P. C. Hagemann én af de få arkitekter, der tegnede mange etageejendomme til udlejning, foruden Nikolaj Plads også Sankt Paulsgade 2-16 i København, for tidens største private bygherrer, grosserer H. P. Lorentzen – i alle beskrivelser altid kaldt 'spekulant' eller 'storspekulant', men i virkeligheden er han vel blot en almindelig fredelig bygherre, ligesom f.eks. pensionselskaberne i dag m.fl.

Den Schinkelske senklassicisme har en række meget karakteristiske elementer, der både adskiller den fra den foregående, meget enklere klassicisme og den efterfølgende meget mere dekorerede historicisme. Bl.a. rundbuede eller fladbuede vinduer, kvaderfugning, nogle gange i hele facadens højde, forholdsvis flade relief-dekorationer, især omkring vinduer og døre, vandrette bånd og lodrette lisener. Alt sammen ses på denne husrække.

Et særligt element, der hverken kendes fra andre udlejningsejendomme fra klassicismen eller historicismen, er at vinduerne i facaden bliver mindre i den øverste etage. Det giver facaden en større 'lethed' end hvis alle vinduerne er lige høje, et slags perspektivisk bedrag, men formålet er nok også at klemme lofthøjden i de øverste lejligheder, der så kunne gøres mindre og udlejes billigere.

Det kan jo lyde meget 'spekulationsagtigt', men fra Paris, hvor denne bygningstype var dominerende i den enorme 'Haussmann'ske' omkalfatring af byen fra 1853 – 1870, fremhæves det ofte som en meget stor kvalitet, at rige, mindre rige og fattige boede dør om dør i de samme huse, efter samme princip som her, i stedet for som tidligere, at man boede i hver sin 'getto' i byen. Man kan kalde det et slags 'demokratisk' beboelses-politik for det enkelte etagehus vedkommende. Netop i tiden omkring Folkestyrets indførelse i Danmark, giver denne arkitektur ekstra mening.

I København har vi stort set kun denne etagehusrække, der helt bevidst repræsenterer dette 'Schinkelske og især Haussmann'ske' ideal, og i Nikolaj Plads 5 oven i købet som en 'lav' 1. sals etage, plus den øverste, hvor vinduerne ikke er lavere, men smallere, end de øvrige. Det har været nærmest 'provokerende' at P.C.

Hagemann afsatte husets fornemmeste etage, beletagen, som en lavere etage, til udlejning til mindrebemidlede. Så vidt var demokratiet nu slået igennem.

'Lægeforeningens Boliger' fra 1853-57, altså opført af M. G. Bindesbøll næsten samtidigt med Nikolaj Plads-husrækken, repræsenterer den samme demokratiske byggemåde, men her er små og store lejligheder lagt side om side i husene, uden at dette kan ses udefra, på facaderne. I dag er dette træk helt udvisket på grund af lejlighedssammenlægninger i disse tidligere B-fredede huse.

Nikolaj Plads 5 – efter facaderestaureringen i 2013.

I barokken og klassicismens byhuse er vinduerne i den øverste etage også ofte lavere end de øvrige i facaden, men det er netop gjort for at fremhæve beletagen. I den lave etage, kaldt domestiketagen, boede husets tjenestefolk, ikke familier med børn, som i Hagemann's og Lorentzens huse.

I de historicistiske etagebebyggelser til boliger (bl.a. brokvartererne), der fulgte senklassicismen omkring 1870, spredte man bevidst socialklasserne geografisk, så hverken Nikolaj Plads husrækken eller 'Lægeforeningen' kom desværre til at danne skole her i landet. Men så meget desto vigtigere er det at vi har disse eksempler endnu.

Så det er ikke kun 'mønsterblade', men i virkeligheden et særligt boligmønster, der har påvirket arkitekten og formentlig også bygherren ved disse nye beboelseshuse i København. Kay Fisker og Millech skriver indgående om P. C. Hagemann's nye, interessante og meget fremsynede planløsninger i sine boligbyggerier – men det er jo ikke relevant i denne forbindelse. De er væk i dette hus.

Et andet kulturhistorisk meget interessant træk ved Nikolaj Plads 5 og hele husrækken, er at bygningerne fra opførelsen har haft butiksfacader med store forretningsvinduer i stueetagen – igen uden tvivl med forbillede i 'Hamburger Neubau', men i København var dette faktisk ikke tilladt. Torvehandelsmonopolet, der siden middelalderen havde fastlagt, at al handel skulle foregå på byens torv og ikke måtte finde sted andre steder i byen, blev ganske vist ophævet i 1852 for Købstædernes vedkommende, men ikke i København. Her skete det først i 1882. Dog kunne småhåndværk godt have egne butikker, og åbenbart

nu også ifølge Grosserer Lorentzen, huse, der lå ud til selve torvet. På Nikolaj Plads lå der i øvrigt en række slagteboder, tegnet af arkitekt P. C. Hagemann. Men hans husrække ud mod Nikolaj Plads er helt klart nogle af Danmarks første byejendomme, der er indrettet med butikker fra starten. I adskillige andre etageejendomme langs de store gader, kom butiksindretningerne først til som senere ombygninger.

Under den nyligt (2013) udførte, meget omfattende facaderestaurering på Nikolaj Plads 5, som undertegnede havde lejlighed til at følge tæt, kunne man se på de malings- og pudsafrensede flader og elementer, at såvel kvaderpudsen som vinduesindfatningerne var udført på stedet, det vil sige trukket og skrabet i den våde mørtel. Få år efter, på historicismens facader, benytter man ofte opsatte dekorationer af cement på samme steder. Der er derfor en håndværksmæssig kvalitet ved dette hus, som man ikke finder i tiden efter. De meget fine skulpturelle hoveder, øverst på facaden, lige under gesimsen, er dog støbt i gips og muret ind i små runde nicher. Man forbavsnes over at gips kan holde her i 175 år (foreløbigt) trods vejr, vind og brande.

En stor del af facadepudsen er udført i den af C. F. Hansen og klassicismen ofte benyttede smukke grårosa hydrauliske mørtel fra Bornholm, kaldt 'Bornholmsk cement', men denne slipper tydeligvis op i 2. sals højde, og man fortsætter pudsningen, hvor man slap, med en grå hydraulisk puds. Man har derfor malet underfacaden grårose med linoiemaling og overfacaden med en kold grå kalkfarve. Vinduesindfatninger har her stået i den grårosa 'C.F.Hansen-puds'. I dag er denne materiale- og farveholdning genindført.

Byggeteknisk og stilistisk er husene på Nikolaj plads således en overgangsform mellem klassicismen og historicismen, og de udgør som nævnt en historisk, byggeteknisk og arkitektonisk helhed – et stykke Paris, Hamborg eller Berlin i København, som vi skal passe ekstra meget på, da det repræsenterer en kort, men meget markant periode og en lille gruppe helt specielle bygninger, med en ret interessant kulturhistorie. Man taler om at fredede bygninger, i modsætning til de bevaringsværdige bygninger, skal have national betydning. Det har disse på alle tre områder, kulturhistorisk, teknisk og arkitektonisk.

Talrige eksempler har vist, at en bevarende lokalplan eller en udpegning som bevaringsværdig bygning, ikke kan sikre en arkitektonisk helhed, når det kommer til stykket.

Problemet ved at 'slippe' fredningen af den ene af de fem bygninger i denne husrække, oven i købet den største og stadigvæk flotteste og rigest udsmykkede bygning, husrækkens lokomotiv, er at dette hus, trods det arkitektoniske og tekniske 'løft' facaden lige har gennemgået, snart vil komme til at bryde helheden. Hele facaden kan meget hurtigt komme til at fyldes med udvendige altaner – hvorved vindueshullerne også ændres til altandøre. Bevaringsværdige huse kan ikke slippe for dette. Tagterrasser giver kommunen rask væk lov til, her med skøn udsigt over plads, kirke og Strøget. Så snart der falder den mindste skal af det første gipshoved på facaden, bliver de alle sammen taget ned af sikkerhedsgrunde. Osv. Osv. Så er både helheden i husrækken, atmosfæren på pladsen og harmonien i det enkelte hus væk.

Ved at opretholde fredningen af facaden kan man oven i købet få ført de uheldige termovinduer fra 70-erne tilbage til pæne sprossevinduer, som oprindeligt, når disse snart skal skiftes ud – der går næppe 5 år før dette sker.

Buegangene mod Lille Kongensgade slipper man nok ikke af med, men de afspejler på den anden side byens og samfundets udvikling og påvirkning af dette 175-årige hus på godt og ondt. De påvirker heller ikke helheden mod kirkepladsen.

Bygningsfredningsloven er ikke indrettet på at sikre helheder – men det er i praksis det eneste redskab vi har, der kan sikre disse, især når de vise fædre i det Særlige Bygningssyn i 1959 var så fremsynede netop at frede denne enestående helhed i København på en gang.

Hvis det nuværende Bygningssyn slipper muligheden for at opretholde denne helhed, ved at affrede det vigtige endehus, handler man imod den klare og tydelige hensigt, der lå i den oprindelige samlede fredning.

Bygningsfredningsloven muliggør i dag en partiel fredning af bygningsdele og lign.

De såkaldt 'partielle' fredninger af fredede bygninger blev drøftet indgående i Kulturministeriets nedsatte 'Udvalg om Bygningsbevaring' (2007-10), som en løsning på tre problemer:

- 1) Et ønske fra flere udvalgsmedlemmer om at vende tilbage til den tidligere (1918 – 1979) opdeling af fredede bygninger i A og B fredninger, hvor B-fredningen hovedsagelig beskyttede facaden og A-fredningen hele huset – den såkaldte graduerede eller differentierede fredningsmetode.

Ved at gennemføre en landsdækkende Fredningsgennemgang foreslog udvalget salomonisk, at man her kunne foretage en nøjere *præcisering* af husets konkrete fredningsværdier, og eventuelt fastslå fredningen til kun at omfatte disse gennem en *partiel fredning*. (Se Udvalgsrapporten side 16 og 17 'Graduerede fredninger')

Citat fra Udvalgsrapporten side 16:

Idet der særlig er lagt vægt på værdien af en fredningsgennemgang, individuelle vejledende handlingsplaner og ikke mindst **omhyggeligt og præcist affattede fredningsbeskrivelser**, finder udvalget ikke, at det kan anbefales at indføre en model med graduerede eller differentierede fredninger. (Hermed menes en genindførelse af de gamle A og B fredninger)

Fra Udvalgsrapportens side 17 citeres:

Udvalget anbefaler, at en fredningsbeskrivelse indeholder de nedenfor nævnte punkter:

- Adresse, matr. nr. m.m.
- Bygherre
- Arkitekt
- Arkitektonisk vurdering
- Kulturhistorisk vurdering
- Datering eller dateringsforsøg
- Bygningsbeskrivelse
- Bygningshistorie
- Bygningens kulturhistoriske og arkitektoniske baggrund og sammensætning
- Sammenhæng med tilsvarende bygninger eller bygningstyper
- Fredningsbegrundelse
- **Stillingtagen til eventuel repræsentativ fredning – dvs. del af en bygning**
- Fredningens omfang
- Formålet med fredningen
- Beskrivelse af de bærende fredningsværdier
- Anbefalinger til forvaltning af frednings værdier
- Omgivelsernes betydning
- Samspejlet med andre bygninger m.v.
- Planforhold m.v.
- Illustrationer
- Kilder og litteratur
- mm

Denne holdning, og denne fremgangsmåde er desværre endnu ikke blevet anvendt af Bygningssynet eller Kulturstyrelsen her efter udvalgsarbejdet, men det opfordrer vi hermed Kulturstyrelsen til at gøre.

- 2) Et ønske fra bl.a. Ministeriet og Kulturstyrelsen om at lette sagsbehandlingen for de fredede bygninger, bl.a. begrundet i at de gamle B-fredninger med meget varierede fredningsværdier, udvendigt og indvendigt, krævede mange ressourcer at tage stilling til for styrelsens medarbejdere ved ansøgninger om byggearbejder.

Også her var en systematisk gennemgang af alle fredede bygninger og en præcisering af fredningens *omfang* (udvalgets formulering) en af Udvalget foreslået løsning, kombineret med at

man kunne operere med *partielle* fredninger, som en slags 'præciseret' B-fredning. Dermed kan man fra myndighedernes side koncentrere kræfterne om det væsentligste på bygningen, rent fredningsmæssigt.

- 3) Et ønske om at ejerne bedre forstår, hvad de skal være særligt opmærksomme på, ved deres fredede hus. Hvad der er meget væsentligt og hvad der er mindre væsentligt for husets fredningsværdier.

Også her var en systematisk gennemgang af alle fredede bygninger og en præcisering af fredningens *omfang* (udvalgets formulering), samt udarbejdelsen af en konkret handlingsplan for huset, i forlængelse af fredningspræciseringen - en af Udvalget foreslået løsning.

Når en præcisering af at man i fremtiden skal kunne nyfrede partielt, d.v.s. dele af bygninger *ikke* blev indsat som en paragraf i Bygningsfredningsloven som følge af udvalgsarbejdet og udvalgets anbefalinger, var det fordi dette allerede står i lovens §2 : ' Hvad der i denne lov bestemmes om bygninger, gælder også bygningsværker, **bygningsdele og lignende** samt de i § 3, stk. 2, nævnte bygningsomgivelser'.

At 'bygningsværker, bygningsdele og lignende' kun skulle omfatte middelalderlige kældre i ikke-fredede huse svarer ikke til, hvad der blev drøftet og rapporteret af Udvalget om Bygningsbevaring, jf. Rapportens side 16 og 17.

At det skulle være juridisk vanskeligt eller umuligt at administrere en nærmere præciseret *partiel fredning* af en bygning, modbevises af at dette jo tidligere har været gjort i 60 år, hvorefter man ganske vist gik bort fra dette, men det skal jo ikke være reglen, men undtagelsen. Når man i dag kan frede et stengærde, rundt om en i øvrigt ikke-fredet have (Viby Bygade 12 i Viby på Hindsholm) eller to stensatte brønde i samme have, er der vel også tale om partielle fredninger af et fredet hus og dets omgivelser.

Når Det særlige Bygningssyn og Kulturstyrelsen således skriver i sin indstilling at frednings-værdierne på Nikolaj Plads 5 *udelukkende knytter sig til facaden mod Nikolaj Plads og placeringen i dette gadeforløb*, er dette fuldstændigt korrekt, men det er efter vores mening ikke korrekt, at dette ikke er tilstrækkeligt til at fastholde fredningen. Men denne bør i fremtiden udelukkende omfatte de nævnte facader og tage mod gade og plads.

De foretagne indgreb i bygningen er udført i overensstemmelse med fredningen

Det skal i øvrigt understreges at alle de foretagne indgreb i facaderne og tagene mod Lille Kongensgade og Nikolaj Plads siden 1959 er udført med myndighedernes godkendelse, senest en omfattende facadeistandsættelse i 2013.

Nikolaj Plads 5 blev B-fredet (lig med facadefredet) i 1959 med den begrundelse, at *'bygningen er et af hovedstadens bedste eksempler på bymæssig bebyggelse fra tiden omkring midten af forrige århundrede, da nye impulser fra europæisk storstadsbebyggelse begyndte at trænge ind i landet'*.

I 1969 brændte en stor del af husets indre, hvilket på dette tidspunkt ikke var et problem i forhold til B-fredningens de facto facadefredning. I marts 1970 godkendte Det Særlige Bygningssyn derfor de foretagne udvendige byggearbejder, idet loven på dette tidspunkt ikke krævede at det, der blev udført indvendigt, blev godkendt af Synet. Omtrent på samme tid bygges der en fodgængerarkade ind i underetagen mod den dengang voldsomt trafikerede Lille Kongensgade. Dette var et krav fra kommunen, idet der af trafikikkerhedsmæssige grunde blev lagt forgængerarkader ind i alle bygninger på hele sydsiden af Lille Kongensgade fra Nikolaj Plads til Kongens Nytorv. I 1979 fik alle de tidligere B-fredede bygninger status af A-fredninger, herunder Nikolaj Plads 5, hvorefter alt i bygningen, også de fredningsmæssigt ret ufølsomme ombygninger indvendigt og til gårdsiden, der var udført i 1970.

Nikolaj Plads 5 er således på mange måder et mishandlet, fredet hus, det lader sig ikke nægte. Men det har dels fået en stor og helt igennem lødig facaderestaurering fra ejerens side sidste år, materialemæssigt, håndværksmæssigt og arkitektonisk, så det bidrager stadigvæk afgørende til helheden med sin facade.

Kun ved at fastholde fredningen af facaden, kan forholdene endda blive bedre endnu indenfor en overskuelig årrække, f.eks. med smukkere vinduer. Ellers går det uden nogen tvivl den modsatte vej med de arkitektoniske værdier for huset i sig selv og ikke mindst for helheden.

På vegne af
LANDSFORENINGEN FOR BYGNINGS- OG LANDSKABSKULTUR

Med venlig hilsen

Søren Vadstrup
Arkitekt m.a.a.,

medlem af foreningens Frednings- og Bevaringsudvalg
medlem af Kulturministeriets Udvalg for Bygningsbevaring 2007-10